

Vallás és nemzet – egy töprengő kérdés¹

A tízéves gyermek, akit édesanyja még kézen vezetett, nem tudta, hogy szülővárosának, Schaffhausennek déli forgalma miatt áll le hirtelen (megálltak az autók, a buszok, sőt még a vasút is), s miért kezdenek a városi templom harangjai harangozni.² Ez a magyarországi emberek szabadságharca miatt van – magyarázta az édesanya gyermekének. Amint itt Schaffhausenben, úgy az egész Svájcban, ebben az időben az emberek három percre elcsendesednek. Én is elhallgattam, s megkísértem, mint a környezetemben levő felnőttek, Magyarországra gondolni. Közben azt sem tudtam, merre van Magyarország, és kik is azok az emberek. Ez később alaposan megváltozott, mert a három percből „életfogytiglan” lett...

Igen tisztelt Rektor Úr!

Kedves Sándor!

Igen tisztelt Hölgyeim és Uraim, kedves Testvéreim!

Önök engem (is) arra kértek, hogy a „20 év a rendszerváltozás után” szimpózium keretein belül „Az egyházi és teológiai iránykeresés mérlegét” vonjam meg.³ Ezt úgy teszem meg, hogy egy töprengő kérdés formájában a két fogalomról, mint „vallás” és „nemzet” gondolkodom, és megkísérlem valamiféle „mérleg” megvonását. Az 1956. őszi események után, majd 1969-től kezdve rendszeresen évente meglátogattam Magyarországot és számtalan beszélgetésnek köszönhetően egyre jobban megértettem, hogy egy egészséges és erős nemzet tudat a kulturális önmegvalósításhoz és identitásformálódáshoz minden bizonnyal nélkülözhetetlen. A magyar nemzetre nézve – mondjuk Svájccal ellentétben – egy itt általánosan pozitívan értelmezett etnonacionális (etnoszociális?) öntudatról beszélhetünk.⁴ Miután azonban az európai történelem legújabb korszakára nézve fájdalmasan meg tapasztaltuk, hogy a kulturális öntudat és a politikai önmegvalósítás egyformán

1 Előadás a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen, 2010. november 4-én.

2 Amikor 1956. november 20-án már világossá vált, hogy a magyarországi forradalom bukásra van ítélve, Svájc népessége egyedülálló és mindeddig példátlan módon együttérzését és szolidaritását az országos háromperces csenddel fejezte ki.

3 Fazakas Sándor (Debrecen) levele Andreas Hesshez, 2010.05.18. keltezéssel.

4 A svájciak nem határozhatók meg sem egy közös nyelvhez, sem egy közös kultúrkörhöz való tartozásuk által, hanem csak az állampolgárság határozza meg őket svájciakként.

egyik pillanatról a másikra felizzhat, s az etnizálás és nemzetieskedés ellenőrzés nélkül egyfajta robbanékony egyveleget képez.⁵ Mindennek tükrében aktuális a kérdés, hogy a keresztyének és az egyházvezetés ilyen kísértések között hogyan viselkedtek a múltban és hogyan viszonyulnak a jelenhez. E kérdésben józanságra, az evangélium iránt elkötelezett józanságra van szükség, melyet az ÚT nem csupán a püspököknek⁶, hanem minden keresztyénnek⁷ ajánl. Ehhez tartom magam a továbbiakban.

I.

Tagadhatatlan, hogy az egyes emberek mentalitását és életperspektíváit a nemzetisége, ezáltal népének története, s nem utolsósorban anyanyelve határozza meg. A nemzet, a maga intézményeivel azt a szociális környezetet jelenti, mely a vonzaskörében élő emberek számára az együttélést elviselhetővé teszi. Pozitív értelemben segíthet befele megtartani a kulturális identitást és azt továbbfejleszteni, kifejele hozzásegíthet egy más értékekkel és eszmékkal való békés kapcsolathoz. Szociológiailag egy vallásos közösséghez⁸ hasonlóan írhatjuk le, mely egy „komplex kommunikációs közösség”⁹ alapul, melyet egy közös történelemszemlélet, kulturális szimbólumok, eszmék és értékek határoznak meg. Miközben a konfesszionális időszakról kezdve a vallás volt az identitást meghatározó tényező, mint olyan, a 19. és 20. században a nemzet és a nyelv hasonló identitásképző funkciókat vett át. A nagy ideológiák mellett, mint pl. a liberalizmus és a szocializmus (a 20. században ehhez jön még a fasizmus, a nemzetiszocializmus és a kommunizmus is), a nemzet eszméje és ideálja egyre erősebb integrációs ideológiává nőtte ki magát. A nemzeti elitek arra törekedtek és törekszenek, hogy nemzeti identitásuk diszkurzív struktúráit szinte minden életterületen és az európai társadalmak szinte mindegyikében érvényre juttassák. Mivel ezzel párhuzamosan a vallásos identitás elvesztése, s az európai társadalmak funkcionális differenciálódása egy szellemi légüres teret eredményezett, a nemzet gondolata már-már pseudovallásos színezetet kapott: központi integrációs, de gyakran kizáró faktorrá lett.

II.

Előadásomban azt a nézetet képviselem, hogy a nacionalizmus, mint a történelem alakító és romboló ereje a modernitás olyan kísérője, melyet minden, a modernitásra törekvő társadalomnak át kell élnie. Pontosan érzelmi töltete miatt

5 Lásd mindehhez: ALTERMATT: Das Fanal von Sarajevo, 1996.; Uő: Vom Wahn des Ethnonationalismus in Europa, 1997.

6 1Tím 3,2: „a püspök legyen... józan...”

7 1Thesz 5,6 és másutt is.

8 Nem véletlenül beszélünk néha felekezeti családokról.

9 ALTERMATT: Konfession, Nation und Rom, 29. kk.

képezi a politikai integráló vallást a szekularizálódó világ körülményei között. Ez azt jelenti, hogy az előbbiek értelmében egyfajta szekuláris vallásos értelmében a nemzettudat és a nacionalizmus növekvő mértékben kompenzációs funkciókat lát el. Feltehető tehát a kérdés: mit jelent ez az egyház és a keresztyének számára? Az egyház és a teológia ugyanis nem egy történelem nélküli térben él, korának szükségese és nyomorúságai érintik, s nem vonhatja ki magát hatásuk alól. Mindazonáltal nem csak korának visszénye, amint ezt előbb barátom, Walter Wolf előadásában a svájci és a magyar egyháztörténet két iránymutató személyiségének példáján keresztül is láthattuk.¹⁰ Az egyház és a teológia a követésben áll, s olyan feladatuk van, mely őket egyszerre teszi szuverénné és kísérhetővé. Szuverénné, hisz a keresztyének olyan emberek, akik nem önmagukéi, Krisztus tulajdonai, igazi polgárságuk eszkatológiai minőségű.¹¹ Kísérhetőek, mert szemeik pontosan ezáltal nyílnak fel az ideológiai félrevezetések, az opportunizmus és a hazugságok meglátására (saját soraikon belül is), s ezzel a nyomorúság mélységét megismerik. Ilyenformán Kelet- és Közép-Európa Egyházai és velük a Kárpát-medence református egyházai is a II. világháború után a kommunista jellegű szocializmussal való szembesülésük során, s az immár 20 éve tartó átmeneti folyamatban rákényszerültek, hogy saját régebbi és újabb tapasztalataik fényében számot adjanak a gondolataikról és beszédükről (hallgatásukról is!), nem utolsósorban az „etnonacionalizmusra” való tekintettel. Ezenközben nem kerülhetik meg, hogy az „egyházi és teológiai útkezesések mérlegének” megvonásakor a mércét a Barmeni Hitvallás első téziséből eredeztessék:

„Jézus Krisztus, ahogy nekünk róla a Szentírás bizonyosságot tesz, Istennek egyetlen Igéje, akire hallgatunk, s akinek életünkben és halálunkban bizalommal és engedelmességgel tartozunk. Elvetjük azt a hamis tanítást, hogy az egyháznak, igehirdetése forrásaként, Istennek ezen az egy Igéjén kívül még más eseményeket és hatalmasságokat, alakulatokat és igazságokat is Isten kijelentésének lehetne és kellene ismernie.”¹²

A teológiának feladata a hitismereteket úgy átgondolni, hogy azok magja az egyház feledékeny tudatában rögzüljön. Maga nem könnyítheti meg feladatát, s az opportunizmus nem kevésbé veszélyezteti, mint az egyházvezetést, melyet ihletőként kellene szolgáljon.

Előttünk járt generációk tévedeseiért nem viselünk ugyan közvetlen felelősséget, de felelősek vagyunk azért, hogy azok ne ismétlődjenek meg. Engedjék meg, hölgyeim és uraim, hogy rákérdezzek: „Barmen” valóban mögöttünk van? Nem sokkal inkább úgy áll a dolog, hogy „Barmen” mindegyre újra előttünk áll, teológiai beszédünkre és egyházkormányzó cselekedeteinkre rákérdezve? Balog Zoltán szavaival élve: „Az új iránykeresésekről sokat beszélnek Magyarországon, pontosan a teoló-

10 Wolf: Sind geschichtliche Ereignisse ein Zeichen der göttlichen Offenbarung?

11 Vö. Fil. 3,20.

12 A Barmeni Teológiai Nyilatkozat, melyet Barmeni Hitvallásnak is szoktak nevezni, a Hitvalló Egyház teológiai alapvetését képezte a nemzetiszocializmus idején. Elfogadására a wuppertal-barmeni első hitvalló zsinaton került sor 1934. május 29–31. között. Napjainkban sok protestáns meghatározottságú egyház számára az iránymutató tanító- és hitvalló irat. Vö. Busch: Die Barmer Thesen, 2004.

giában és az egyházban is. Sok elképzeléssel szembesülünk, melyek a dolgok menetének magyarázatát ígérik, s hogy ezzel a jövő útja világosan szemeink előtt van. Hogyan jönnek azonban ilyen nézetek létre? Milyen ismérvek alapján járunk el az egyház közelmúltjával és jövőjével kapcsolatos vitákban?”¹³ Lehet, hogy Balognak igaza van, lehet, hogy 20 évvel a rendszerváltás után még nagyon korán van mérleget vonni. Soha nem túl korai azonban arra rákérdezni, milyen kritériumok alapján járunk el teológiai ítéleteink megalkotásakor. Jó nekünk ezenközben arra figyelni, amit igen tisztelt barátom, Bolyki János¹⁴ már 1991-ben, az utolsó évtizedekre nézve a „teológia magyarországi széthullásának” okairól írt:

„... előbb kimaradt a prófétai hang, [...] aztán az evangelizáció hangja [...] Utána következett az etikai minőség hiánya[...] Legnagyobb bűnünk azonban az volt, hogy a legnagyobb mozgósító erő nem Isten és felebarátaink szeretete volt [...] Döntéseinkben nem azt kérdeztük: Mit kíván Jézus tőlünk? Hanem: mit kívánnak a hatóságok?”¹⁵

Hogyan járunk el tehát, hogy teológiai iránymutatást találjunk a nemzeti korszakkal kapcsolatosan?

III.

Erről a kérdésről a következőkben egy *kérdés*, egy *válasz* és egy rövid *indoklás* segítségével szeretnék szólni.

Kérdés: Mi a keresztyén hazája?

Válasz: A világ, a föld, Isten jó teremtése

Indoklás: A nép és a nemzet olyan helymeghatározásokat adnak meg olyan emberek együttélésére vonatkozóan, akik többé-kevésbé közel állnak egymáshoz, s a közös nyelv, kultúra és történelem összekötheti őket. Ez egy közös kollektív identitást tesz lehetővé. Az életvalóság eme közös tere tehát természeti tényezők által meghatározott. Ilyenformán ez a teremtés körébe tartozik, Barth ebben az összefüggésben az „ordinatio diviná”-ról beszél. Egy ilyenforma történetileg esetleges közös jellegzetesség azonban nem képez teremtési rendet egy parancs vagy éppenséggel törvény értelmében. Legkésőbb akkor, amikor a nemzeti identitás ideologizálttá lesz, s ennek következtében egy ember alapvető meghatározottságává válik, sőt éppenséggel küldetése, vagy hivatásává válik vallásos értelemben véve, ekkor kívánatlik meg a töprengés és az evangéliumon iskolázott ítélőerő gyakorlása. Ebből következik a következő kérdés és felelet:

¹³ BALOG: Beobachtungen zur theologischen Neuorientierung, 217.

¹⁴ A budapesti Károlyi Gáspár Református Egyetem Teológiai Karán az újszövetségi tudományok professzora.

¹⁵ BOLYKI: Die theologischen Grundlagen der Erneuerung der Kirche, 17. k.

Kérdés: Mit tart a keresztyén az emberi faj fajra, osztályra, nemzetre való felosztásáról?

Válasz: Egyáltalán semmit.

Indoklás: Ilyen, történetileg meghatározott (etnikai) identitás lehet időlegesen meghatározott. Meghatározza az egyén sorsát és generációkat átívelően a család és a nép sorsát is, de a keresztyén identitás ott alakul ki, ahol az emberek Isten Jézus Krisztusban megszólító szavát hallják, abban bíznak, s életükkel annak igyekeznek megfelelni. Az etnikai identitás származásunk által meghatározott, a keresztyén identitás a jövőre néz.¹⁶

Kérdés: Mivel tartozik a keresztyén a nemzetnek, a nyilvánosságnak?

Válasz: Az evangéliumról szóló bizonyágtétellel. Az igazsággal tehát és csakis az igazsággal.

Indoklás: A keresztyén hit lehetővé tesz a maga egyetemes igénye révén éppen úgy kritikus, mint szabad hozzáállást a saját nemzethez és néphez.¹⁷ A nemzet fontos, de nem szent.

Kérdés: Mivel tartozik a nemzet, a nyilvánosság a keresztyéneknek?

Válasz: A lelkiismeret és a hit szabadságával és a jogállamiság biztosításával.

Indoklás: A nemzet tartozik a keresztyéneknek (ezen túlmenően azonban az egész népnek is) azzal, hogy hatalmát nem abszolút értelemben használja, mert azt állandó jelleggel egy hatalmasabb erő korlátozza, keresztyén szempontból ez Isten, „akinek a [nemzet] szolgálója”.¹⁸ Mint ilyen, a nemzet tartozik minden embernek azzal, hogy hatalmát az emberek „javára” kamatoztatja és így a jog- és életbiztonságot garantálja.¹⁹

Kérdés: Szeretheti-e a keresztén a nemzetet, melynek tagja teljes szívéből és tevőlegesen?

Válasz: Igen, ha a „nemzet” az embereket jelenti, akikkel származása és történelme összekapcsolja. Nem, amennyiben a nemzetből egy tartalom nélküli fogalom, vagy embereket semmibe vevő bálvány lett.

Indoklás: A szeretet kettős parancsa²⁰ a keresztyéneket a valóság nem kizárólagos értelmezésére készíti, hanem mindenkor az etika egyetemes igényének figyelembe vételére kötelez. A nemzeti identitás tehát mindenkor „nyílt identitásként” megelendő, s a nemzeti hovatartozás nem összeegyeztethető a xenofóbiával.

¹⁶ Kol 3,9. k.: „Ne hazudjatok egymásnak, mert levetkőztétek a régi embert cselekedeteivel együtt, és felöltöztétek az új embert... itt már nincs többé görög és zsidó, körülméltétség és körülméletlenség... szolgál és szabad, hanem minden és mindenekben Krisztus”

¹⁷ Vö. a Barmeni Hitvallás 2. cikkelyét, hogy ugyanis Krisztus által „történik meg a világ istentelen megkötöttségeiből való boldog felszabadulásunk, az ő teremtményei (az 1Tim 2,4 értelmében: minden teremtmény) szabad hálás szolgálatára”

¹⁸ Róm 13,4.

¹⁹ Hivatkozással RICH: Kirche und Demokratie, 163. k. – A hivatkozást Walter Wolfnak köszönhetem.

²⁰ Mk 12,3. k.

IV.

Most, mielőtt referátumom végéhez érnék, az eddig elmondottakat konkrétan ki szeretném élezní. Kérem, értsék úgy, amint azt elgondoltam és elmondom: kérdés és nem kritika ez az Önök nemzetének és kultúrájának egy barátja által megfogalmazva:

Kérdés: Milyen feladata van a magyar református keresztyének a megosztott nemzetére nézve?

Válasz: Nem belefáradni abba, hogy szóval és tettel népének megbékélését és megértését munkálja, a szomszédos népek felé még akkor is, ha előítéletekkel és félelemekkel szembesül.

Indoklás: Mi mindannyian nem kozmopolitáknak születtünk, hanem meghatároz minket kultúránk, s ahhoz való lojalitásunk. Ez a kötöttség nem mellékes és nem lebecsülendő. Viszont nem is szabad vallásosan felmagasztalni. Pontosan ellenkezőleg: Az emberek, akik Jézus Krisztus követésében állnak, e tekintetben a tárgyszerűség jó védőügyvédei lehetnek és így járulhatnak hozzá a megbékéléshez és a nehéz történelmi sebek begyógyulásához is.

Kérdés: Hogyan valósítja ezt meg hatékonyan a református keresztyén?

Válasz: Azzal, hogy református egyházához hűséges, amikor ezt a békítő szolgálatot felvállalja. Amennyiben a meggondolt beszéd és a szolidáris cselekvés által pártfogóan fellép azok érdekében, akik eme megosztottság miatt különlegesen is szenvednek. Amennyiben ezzel egyidejűleg hidakat épít más etnikai és kulturális háttérű emberek felé, s ilyenformán eléri, hogy minden nemzeti kultúra, s így a sajátja is csak a másikkal szembeni tiszteletben követelhet magának létjogosultságot. Nem használ nemzetemnek, ami más nemzetnek árt, hanem csak az árthat neki, ami másoktól elszigeteli.

Indoklás: A kelet-közép-európai változás nemcsak a külső politikai és gazdasági körülményeket változtatta meg, hanem az ott élő emberek önértelmezését is. A kommunisták által ideológiailag elrendelt „internacionalizmus” nem kínált már iránymutatást (ha ezt egyáltalán valaha megtette), s az emberek szabadon foglalkozhatnak nemzetük sorsával. Szükségessé vált egy új nemzeti öntudat kialakulása és a saját nemzeti identitás új beágyazása. Az útkeresés azt is magában foglalja, hogy rákérdezzünk, honnan jövünk, mint például az elmúlt év „90 évvel Trianon után”²¹ emléknapi alkalmából is. Természetes, hogy egy ilyen emlékezésben az egyház is részt vehet, egy ilyen alkalmon részt vesz, de üzenete nem oldódik fel abban, hanem azon túlmutat.

²¹ A trianoni békeszerződés, mely egyike azon békeszerződéseknek, amelyek formálisan is véget vetettek az I. világháborúnak, 1920-ban meghatározta a Magyar Királyság felosztását, miután a Monarchia elvesztette a háborút. Ezzel Magyarország nemzetközi jog alapján korabeli területének kétharmadát elvesztette.

V.

Referátumom végéhez értem, s engedessék meg enyhén módosított formában azt idézni, amit Fazakas Sándor a „Barth a Kelet–Nyugat konfliktusban” című írásában Bartha nézve megfogalmazott.²² Barth fő szándéka a teológia és az egyház szabadságának a megőrzése és gyakorlása volt a különböző történelmi kontextusokban. Nem egy politikai elmélet, s nem egy emberileg nézve mégoly érthető igény kell, hogy a teológiai munka célját és feladatát meghatározza, hanem fordítva arról van szó, az Isten és az ember szabadságáról kell bizonyosságot tenni, mely a maga rendjén azt jelenti, nem csak mást, de másképpen is mondani, mint a politika. Az „Isten népéhez” (*laos theou*) való tartozás tehát nem oldja fel az anyanyelvhez, a hazához, az etnikumhoz való élettörténeti kötődésünket, de a megfelelő lojalitást erősen viszonylagossá teszi, s egyben új fénybe is állítja. Csak helyeselni tudom Barth azon állítását, melyet Egyházi Dogmatikájában a következőképpen fogalmaz meg:

„Hűség a történetileg Közelhez és nyitottság a történetileg Távolhoz – ezt összeegyeztetni persze mindig azt jelenti, kibírni a feszültséget, az ellentétet áthidalni, s ennek keretében az egyes gyakorlati döntések nagyon különbözőképpen alakulhatnak.”²³

Az egyház és teológia sajátos feladata bizonyosan nem a nemzeti követelések és igények lelkiileg legitimálásában és teológiai megalapozásában áll. Pontosan ellenkezőleg: gyakran az aktuális fejlődések és jelenségek rákényszerítik a feltörekvő nacionalizmus varázslatának megtörésére. A volt jugoszláviabeli véres események megrázó szemléltetése annak, mi történik, amikor egy nagy népegyház ebben kudarcot vall. Egy egyház azonban, mely „Isten szabad kegyelmének üzenetét minden nép felé” hirdeti²⁴, nem gyakorolhatja e feladatát másképpen, mint azzal, hogy a nép és a nemzet sorsában részt vállal, ezt a sorsot viseli és vállalja, s nem utolsósorban közbenjáró imádsággal a hazáért imádkozik. Azonban ez a szolidaritás is a „keresztyén ember szabadsága”²⁵ által meghatározott. Az egyház akkor áll meg, ha kitart eme legsajátosabb szabadsága mellett. Az egyház akkor hullik a porba (s teszi önmagát feleslegessé²⁶), amikor önnön legsajátosabb szabadságát megtagadja és valamely világi javakra vagy világi értékekre becseréli.

Most, amikor már rövidesen adventre és karácsonyra kell készülnünk, egy a svájci református énekeskönyvben fellelhető énekből vett idézettel szeretném zárni megköszönve Önöknek a türelmes hallgatást és a megértő együttgondolkodást. Ez az ének a következő kéréssel zárul: „Óh jöjj, s vezess ki erős kézzel a nyomorból (a hazátlanság és védtelenség értelmében) a szülőhazánkba.”²⁷

(ford. Ferencz Árpád)

22 FAZAKAS: Karl Barth im Ost–West-Konflikt, 269.

23 BARTH: Kirchliche Dogmatik III/4, 336.

24 Vö. a 6. Barmeni cikkellyel.

25 Vö. Denkschrift aus 30 Thesen von Martin Luther, 1520

26 Mindez egy egyházi segélyszervezetre is áll.

27 Gesangbuch der evangelisch-reformierten Kirchen der Schweiz, Basel und Zürich, 1998; 361. számú ének.

Irodalom

- ALTERMATT, URS: *Das Fanal von Sarajevo*. Ethnonationalismus in Europa, Zürich, Verlag Neue Zürcher Zeitung, 1996.
- ALTERMATT, URS: *Konfession, Nation und Rom*, Frauenfeld, Huber, 2009.
- ALTERMATT, URS: *Vom Wahn des Ethnonationalismus in Europa*, Vortrag anlässlich des 50. Jubiläums der Casa Locarno, Zürich, HEKS, 1997.
- BALOG, ZOLTÁN: *Beobachtungen zur theologischen Neuorientierung in der Reformierten Kirche Ungarns seit 1989*, in: *Evangelische Theologie*, 55 (1995), 217–229.
- BARTH, KARL: *Kirchliche Dogmatik III/4*, Zollikon-Zürich, Evangelischer Verlag, 1957.
- BOLYKI, JÁNOS: *Die theologischen Grundlagen der Erneuerung der Kirche*, in: *Confessio* 15 (1991/1), 6–22.
- BUSCH, EBERHARD: *Die Barmer Thesen, 1934–2004*. Göttingen, Vandenhoeck&Ruprecht, 2004.
- FAZAKAS, SÁNDOR: Karl Barth im Ost-West-Konflikt, in: BEINTKER, M. – LINK CHR. – TROWITSCH M. (Hg.): *Karl Barth im europäischen Zeitgeschehen (1953–1950)*, Widerstand – Bewährung – Orientierung, Zürich, Theologischer Verlag Zürich, 2010, 267–286.
- RICH, ARTHUR: Kirche und Demokratie, in: Ders: *Glaube in politischer Entscheidung*. Beiträge zur Ethik des Politischen, Zürich-Stuttgart, Zwingli-Verlag, 1962, 157–176.
- WOLF, WALTER: *Sind geschichtliche Ereignisse ein Zeichen der göttlichen Offenbarung?* Arthur Rich und Ervin Vályi-Nagy über geschichtstheologische Deutungsmuster, Referat vom 4. November 2010 an der Reformierten Theologischen Universität Debrecen anlässlich seiner Ehrenpromotion.